Börtönmúzeum

1905. szeptember 17-én *Lányi Bertalan* a következő levéllel fordult az uralkodóhoz:[1] *„Legkegyelmesebb Úr! A VII. nemzetközi börtönügyi kongresszus, melynek Védnökségét Császári és Apostoli Királyi Felséged 1905. évi július hó 10-én kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben elfogadni méltóztatott, folyó évi szeptember hó 3-tól 9-ig Budapesten tartotta meg üléseit. A kongresszus, mely úgy a külföldi kormányok képviselőinek, mint a szakférfiaknak számát tekintve méltóan sorakozott az előző börtönügyi kongresszusok mellé, minden tekintetben eredményesnek mondható. A kitűzött kérdések megvitatása a résztvevők élénk érdeklődése mellett történt s a kongresszusnak minden kérdésre nézve sikerült kielégítő megoldásra jutnia. A külföldi vendégek, kiknek tiszteletére több ünnepély rendeztetett, a legnagyobb megelégedéssel és elismeréssel hagyták el a kongresszus záróülését. Hogy a VII. nemzetközi kongresszus ily sikert mutathat fel, az első sorban Császári és Apostoli Királyi Felséged kegyes érdeklődésének tulajdonítható, és annak, hogy Császári és Apostoli Királyi Felséged Legmagasabb Nevének fényével a kongresszus tekintélyét hathatósan emelni méltóztatott. Mint a VII. nemzetközi börtönügyi kongresszus tiszteletbeli elnöke tehát azzal a tisztelettelteljes kérelemmel bátorkodom Császári és Apostoli Királyi Felséged elé járulni, méltóztassék megengedni, hogy a kongresszus előkészítő bizottsága Császári és Apostoli Királyi Felségednek legmélyebb alázattal háláját tolmácsolja Császári és Apostoli Királyi Felséged legmagasabb jóindulatért és méltóztassék a kongresszus alkalmából kiadott emlékérem és a magyar börtönügy leírását magában foglaló munka[2] ide mellékelt egy-egy példányát legkegyelmesebben elfogadni. Az erre vonatkozó legfelsőbb elhatározás tervezetét bátorkodom a legmélyebb hódolattal ide csatolni."*

A levélben jelzett siker mögött az igazságügyi tárca évtizedes következetes küzdelme állt. Az 1867-ben megörökölt, a feudális tömlöcöztetési gyakorlatot valló és tükröző fegyintézeti személyi állomány és technikai feltételrendszer kitartó átalakítására, a korszerű polgári börtönügy jogszabályi feltételeinek megteremtésére, a modern fegyintézeti börtön- és fogházhálózat életrehívására, az őrszemélyzet szemléleti átalakítására és képzésére. Az 1905. évi börtönügyi kongresszus budapesti tanácskozása e hatalmas munka diadalának elismerése is volt egyben. A világ legtekintélyesebb börtönügyi szakemberei cseréltek eszmét e néhány nap alatt Budapesten, a tudomány és a praxis világából jöttek egyaránt. S e tudós és kiváló társaság elismeréssel szólt a magyar börtönügy állapotáról. A kongresszus sikere nagy hatással volt a börtönügy további sorsára is. Valóság lett, amint *Finkey Ferenc* a kongresszus üdvözléseként megfogalmazott: *„Reméljük, hogy a börtönügyi kongresszus végre elhatározásra sarkallja igazságügyi kormányunkat a tekintetben is, hogy az anyagi büntetőjog, a BTK 15 év óta vajúdó novellájának ügyét diadalra juttassa, vagyis a börtönügy reformja, az e körül kifejlődő eszmeharc megérleli büntetési rendszerünk kívánatos reformjának kérdését is, mert éppen a börtönügy javítása, illetőleg a BTK börtönrendszerének szigorú és teljes*

végrehajtására irányzott kísérletek fogják rávezetni az igazságügyi kormányt arra, hogy a BTK mai büntetési rendszere is okvetlenül reformálandó vagy legalább is jelentékenyen módosítandó."[3] S valóban: néhány esztendő múltán valóság lett a novella,[4] vele együtt a bűntettesek differenciált kezelésének jegyében a fiatalkorúak ügyének rendezése, a próbára bocsátás, a büntetés feltételes felfüggesztésének intézménye. Ezt követte a potenciális bűnelkövetőkkel szemben megszerkesztett büntetőjogi „törvénycsomag" egyik eleme: a közveszélyes munkakerülőkről rendelkező törvénycikk[5] (dologház), majd a két háború között a visszaeső bűnözők elleni speciális szankcionemként a szigorított dologház.[6] A büntetőjog-alkotás mellett nemcsak a szűk értelemben vett büntető jogtudomány gazdagodott az e törvényeket előkészítő elméleti polémiák során, hanem a börtönügy elmélete és gyakorlata is. A VII. nemzetközi börtönügyi kongresszus a börtönügyi tudományosságnak legalább olyan fellendülését hozta, mint amit a kiegyezést követő idők szédítő lehetőségei indikáltak. Az uralkodó pártfogó magatartása, az igazságügyi tárca támogatása bizonyította, hogy az állam számára igenis fontos a modern és humánus börtönügy kialakítása és fejlesztése; nemzetközi sikere pedig újabb ösztönzést adott a hivatalos segítség intézményesítésének.

Mint a tudományos kutatásnak általában, a börtönügy művelésének is megvoltak a maga oldalhajtásai. A kor szakemberei érzékelték a múlt tapasztalatainak óriási jelentőségét, legyenek akár közeli hagyományok, vagy távoli tradíciók, már-már virtuális, múzeumba illő szokások, rendszerek. Nem véletlen, hogy a magyar börtönügyi tudományosság mindmáig legértékesebb történeti adatgyűjteményét nem történész, s nem is joghistorikus publikálta, hanem a budapesti királyi országos gyűjtőfogház igazgatója, *Vajna Károly*. Kétkötetes hatalmas műve[7] fő céljaként az első modern értelemben vett büntetés-végrehajtási intézeteknek (a szempci, tallósi, szegedi fenyítőháznak), a szabadságvesztés-büntetés korai formáinak állított emléket, de nem mellőzte a kutatómunkája során felhalmozott egyéb büntetési nemekre vonatkozó gazdag adathalmaz közzétételét sem. Miként bevezetőjében írta: *„A jó gazda mielőtt birtokát új szerzeménnyel gyarapítaná, azon van, hogy elébb a meglevő örökölt birtok határát járja ki, földjét ismerje s aztán művelje meg. Ha mindez megtörtént és jól sikerült, csak azután gondol arra, hogy pénz és erőbeli feleslegét terjeszkedésre fordítsa. Ezért nem eredeti tudományos munkásságnak, teszem föl új börtönügyi elméletek kieszelésének szenteltem csekély erőmet. Nem az újítás vágya vezérelt, hanem a régiségek iránt való szeretetem ösztönzött munkásságra. Nem az úttörő elérhetetlen dicsőségére vágyakoztam, hanem csak arra vitt rá a kegyelet, hogy fölkeressem a régi nyomokat, avarfedte, bozótnőtte elhagyott utakon. Nem fölfedező, csak kutató, nem úttörő, csak útmutató vagyok és járatlan utakon, elhagyott romok közt. Föl-kutattam a jelentéktelen forrásokat is, és ezeket, meg az alig szivárgó erecskéket olyan kútfővé törekedtem egyesíteni, amelyből bőven meríthessen, ki a régi adatokra szomjúhozik, akár kriminalista, akár történetíró, akár pedig régiségbúvár legyen az."*[8] A gyűjtőfogház igazgatójának ez a vallomása már megelőlegezte azt a gyűjtőmunkát, amit műve megjelenése után fáradhatatlan szívóssággal folytatott. A könyv megírásához szükséges országjárása során birtokába jutott tárgyi emlékek jelentették a kezdeteit annak az értékes gyűjteménynek, amelyet a

Középkori kalodaábrázolás

következő években állított össze. A látványosan gyarapodó tárgyi kollekció hamarosan felkeltette az igazságügyi vezetők figyelmét is, és támogatásukról biztosították a munkát.[9] A minisztérium biztosított egy múzeumőri státuszt is, meghatározván, hogy a tisztség viselőjének kötelessége minden esztendőben egy hónapot az országban utazgatva újabb tárgyak és emlékek felkutatására szánni.

A gyűjtemény gondozója körlevélben hívta föl a büntetés-végrehajtási és közigazgatási hatóságokat az adakozásra, a múlt büntetőjogi emlékeinek átadására.

„Hatóságaink átérezvén az ügy fontosságát, legnagyobbrészt készséggel bocsátották át ilynemű tárgyaikat a múzeum céljaira, úgy hogy aránylag rövid idő alatt sok becses régi büntető emléket sikerült megmenteni a végpusztulástól."[10] Csak példaként említve néhányat: nyűgvasakat küldött a lipótvári és a szamosújvári fegyintézet, Esztergom megye, motolát a soproni fegyház, gyermek katonavasat a nagyszebeni Teréz árvaház, derest Szepes vármegye Lőcséről, lábkalodát Krassó-Szörény megye, vaskalodát Feketeváros, furatos másolatát Nagyszeben, fenyítőlapátmásolatot Körmöcbánya, hüvelykszorítót Brassó, fém szájkörtét a lévai kegyesrendi főgimnázium, hóhérpallost Heves vármegye, fővesztőszéket Zala vármegye, és sorolhatnánk tovább, oldalakon keresztül. Az egyre növekvő anyagot átmenetileg a gyűjtőfogházban helyezték el, ami behatárolta a kiállítási lehetőségeket is. Minthogy mindössze három terem állott rendelkezésére a múzeum anyagának elhelyezésére, kevés lehetőség mutatkozott a szisztematikus elrendezésre. A gyűjtemény kissé kusza elrendezését nyilván befolyásolta a már megszerzett anyag minősége és mennyisége is, a folyamatosan érkező újabb darabokról nem is szólva. Ez a megállapítás persze mit sem von le az országos múzeum óriási jelentőségéből, hosszú ideig ható példaértékű megszervezésének nagyszerűségéből.

A múzeum gyűjteményében legnagyobbrészt a régebbi múlt emlékei szerepeltek: a feudális büntetés-végrehajtás már régen mellőzött instrumentumai, olykor a századfordulón is fel-felbukkanó darabjai. Kalodák, pellengérek, szégyentáblák, szégyenkövek, a legkülönfélébb bilincsek, kőgolyók, hóhérpallosok, kivégzőszékek és kerekek. Hatalmas volt a múzeum képanyaga, melynek alapjait Vajna írói tevékenységét alátámasztó ötéves feltáró munkája teremtette meg. Amit nem lehetett elhozni, vagy ami jellegénél fogva nem volt mozgatható, azt fényképen örökítette meg a szerző. Mindmáig fennmaradtak a Vajna-gyűjtemény egyes üvegnegatívjai, melyek a legen-

A szászszebesi márvány szégyenkő

dás kétkötetes mű képanyagát örökítették meg. A képkollekció fontos momentumokat örökített meg a büntetés-végrehajtásból: nem csak a régmúlt eszközeit, hanem az akkori jelen (ma már közel százéves) pillanatait is. Fegyintézeteket, börtönöket, javítóintézeteket, a tiszti és őrszemélyzetet, az első börtönügyi tanfolyam előadóit és hallgatóit. A büntetés-végrehajtás hétköznapjairól is tanúskodnak egyes tárgyak: fegyőri felszerelési eszközök, kimutatások, táblázatok, levelek és jogszabálymásolatok a börtönügy világából, s a hatalmas rabmunka-gyűjtemény. A nemzetközi kapcsolatokat jelezték a külhoni fényképek és dokumentumok: a plötzenseei, a moabiti, a tegeli, a nürnbergi és más fegyintézetek alaprajzai, fényképei. A gyűjtemény leglátványosabb része volt a büntető intézeteknek egységes, 1:250 mérték szerint készült gipszmodelljeinek kiállítása. Itt látható volt a budapesti gyűjtőfogház, az illavai, a lipótvári, a márianosztrai, a nagyenyedi, a soproni, a szamosújvári fegyintézet, a szegedi kerületi börtön és fegyház, a balassagyarmati és a komáromi törvényszéki fogház, valamint a kolozsvári és a székesfehérvári javítóintézet makettje. A gyűjtőmunka sokoldalúságát bizonyította a múzeumot kiegészítő levél (irat-)tár és a börtönügyi szakkönyvtár.

1920-ban a múzeumot átköltöztették az Igazságügyi Minisztérium épületébe. Az elhelyezés itt összehasonlíthatatlanul kedvezőbb volt. A korábbi három helyett immáron öt teremben állították ki a tárgyakat. Ekkor már tematikus válogatásra is lehetőség nyílt. Külön teremben kaptak helyet a feudális múlt emlékei, megint külön az iparüzlet, a rabmunkák eredményei, a fogvatartottak képzőművészeti jellegű tevékenységének produktumai, a fegyencek személyes tárgyai, s a hozzájuk kapcsolódó dologi emlékek, mint tolvajkulcsok, betörőszerszámok, kések, tőrök, zsinórok, s egyéb további úgynevezett tiltott eszközök. A nevezetesebb bűncselekményekről és bűnelkövetőkről készült fényképek, ezen ügyekben igénybevett végrehajtási eszközök gyűjteménye is különálló kiállítást kap. A börtönépítészet (a fentebb már említett gipszmakettek gyűjteménye, híres külföldi büntetés-végrehajtási létesítmények fényképe, róluk készült metszetek és akvarellek, intézetleírások, valamint különféle börtönépületek rajzai) is saját jogon jelent meg a múzeumban. Önálló helyiségben szemlélhették meg a látogatók a börtönügyi könyvtárat (benne a korszak jeles szerzőit, mint *Appert, Aschrott, Carrara, Cuche, Engelberg, Füszlin, Ferri, Holtzendorff, Hagele, Howard, Kraus, Lomboroso, Maasburg, Obermayer, Röder, Tarde, Wahlberg* műveit) és az irattárat. Ez utóbbiban olyan dokumentumokat és jelentős forrásokat, mint a szászvárosi törvényszék jegyzőkönyveit (mely 92 kötetben tartalmazta a városi bíróság tevékenységét doku-

mentáló iratanyagot 1739-től 1848-ig), vagy Szombathely törvényszékének jegyzőkönyveit, a szegedi delegált törvényszék jegyzőkönyveit, a pápai uradalom 1803. évi rabjegyzőkönyveit stb."

Az Országos Börtönügyi Múzeum gyűjteménye azonban hamarosan veszélybe került. A második világháború zivataros évei utána kormányra jutó új hatalom igazságügyi tárcája már nem tartott igényt a „feudális és imperialista" múlt relikviáira. Az évtizedes gondoskodással kialakított kollekció előbb a pincébe került, majd felajánlották a művelődési tárcának. Néhány esztendős hányattatás után a múzeum anyagának egy része 1949-ben a régi Kiskun kerület székháza mögött található egykori tömlöc épületében lelt új otthonra. Az átköltöztetés viszontagságai és a szállítási lehetőségek azonban erősen megcsonkították a gyűjteményt: az új gazdáknak egyetlen teherautó állott rendelkezésére a lehető legtöbb értékes tárgy, irat és könyv elmenekítésére. A gyűjtemény többi része elpusztult, szétszóródott. A Kiskun Múzeumba került gyűjteményből először 1951-ben nyílt kiállítás; 1969-ben a neves joghistorikus, *Bónis György* koncepciója alapján büntetőjogtörténeti tárlattá alakították. A Kiskunfélegyházi Börtönmúzeumban mindmáig ez az összállítás tekinthető meg. A megmenekített Vajna-anyag nagy, és a polgári büntetés-végrehajtás szempontjából lényeges része azonban kiállítási lehetőség híján azóta is raktárban fekszik. Az, hogy a Vajna-gyűjtemény egyes értékes darabjai mindmáig fellelhetők, nagy részben *Fazekas István* igazgatónak, a Kiskun Múzeum vezetője gondoskodásának köszönhető. Ebből az anyagból ugyan csak egyes darabok, mégis láthatók a *Vastagh Pál* igazságügy-miniszter által a szempci *Domus Correctoria* megnyitásának évfordulóján, szeptember 4-én felavatott oktatási központ keretében látható magyar börtönügy-történeti kiállításon, mely a rendezők szándéka szerint Vajna Károly legendás gyűjteményének utóda lehet.

Mezey Barna

Jegyzetek

1. Országos Levéltár igazságügy-minisztériumi levéltár K.579. Általános iratok 1905 V. 2431/IM III.1905.

2. Megyeri István: A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. Közzéteszi a Magyar Kir. Igazságügyminisztérium. Budapest, 1905.

3. Finkey Ferencz: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései, Budapest 1904.2.o.

4. 1908:36. tc.

5. 1913:21. tc.

6. 1928:10. tc.

7.Vajna Károly: Hazai régi büntetések, I-II. Budapest, 1906–1907.

8. Vajna I. 1906. 3.o.

9. 5901/1910. IM

10. Kalauz az Országos Börtönügyi Múzeumban. Összeállította Szabó György, kir. börtönügyi fogalmazó, az országos börtönügyi múzeum őre, Budapest, 1913.

11. Az Országos Börtönügyi Múzeum tárgyainak ismertetése, könyvtárának és irománytárának jegyzéke. Összeállította az Országos Börtönügyi Múzeum igazgatósága, Budapest, 1923.